

ELEKTRON TIJORATDA “BUY-SIDE” HAMDA “SELL-SIDE” TIZIMLARINING O’RNI VA AHAMIYATI

Boboqulov Sanjar Baxronkulovich
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
dotsent v.b. (PhD)

Djurakulov Shoxrux Baxtiyorovich
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
doktoranti

 https://doi.org/10.55439/ECED/vol25_iss1/a30

Annotatsiya. Ushbu maqolada mualliflar raqamli iqtisodiyotga o'tish sharoitida tarmoq va sohalarda elektron tijoratning rivojlanishi, elektron tijoratda qimmatli qog'ozlar bozori hamda elektron tijoratda “buy-side” va “sell-side” tizimlari faoliyatining ahamiyati, uni rivojlantirish, qo'llab-quvvatlash hamda yanada takomillashtirish bo'yicha tadqiqotlar olib borgan. Shuningdek, “buy-side” va “sell-side” tizimlari faoliyatini rivojlantirishga oid taklif va tavsiyalar ishlab chiqqan.

Kalit so'zlar: elektron tijorat, elektron savdo, elektron biznes, “buy-side”, “sell-side”, brokerlik, boshqaruv, nazorat, bozor tuzilmasi, savdo algoritmlari, investitsiya, Binomiy.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ СИСТЕМ “BUY-SIDE” И “SELL-SIDE” В ЭЛЕКТРОННОЙ ТОРГОВЛЕ

Бобокулов Санжар Бахронкулович
Самаркандский институт экономики и
сервиса и.о.доцент

Джуракулов Шохрух Бахтиёрович
Докторант Самаркандского института
экономики и сервиса

Аннотация. В этой статье авторы обсуждают важность развития, поддержки и развития электронной коммерции, рынка ценных бумаг в электронной коммерции, а также систем «покупатель» и «продавец» в электронной коммерции. улучшение. Он также разработал предложения и рекомендации по развитию систем «покупатель» и «продавец».

Ключевые слова. электронная коммерция, электронная торговля, электронный бизнес, «сторона покупателя», «сторона продавца», брокерская деятельность, управление, контроль, структура рынка, торговые алгоритмы, инвестиции.

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF “BUY-SIDE” AND “SELL-SIDE” SYSTEMS IN ELECTRONIC COMMERCE

Bobokulov Sanjar Bakhronkulovich
Samarkand institute of economics and
service acting associate professor (PhD)

Djurakulov Shokhrukh Bakhtiyorovich
Doctoral student of the Samarkand Institute
of Economics and Service

Abstract. In this article, the authors discuss the importance of developing, supporting, and evolving e-commerce, the e-commerce securities market, and e-commerce buyer and seller systems. improvement. He also developed proposals and recommendations for the development of the “buyer” and “seller” systems.

Key words. e-commerce, e-business, “buyer side”, “seller side”, brokerage activities, management, control, market structure, trading algorithms, investments.

Kirish. Raqamli iqtisodiyotga o'tish sharoitida raqamlashtirish ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish samaradorligi ortishida muhim omillardan biri bo'lib, xalqaro iqtisodiyotning globallashuvi, tovar va xizmatlarni xorij bozorlariga eksport qilish jarayonlarining tezlashuvi hamda ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning rivojiga hissa qo'shmoqda. Bu esa o'z navbatida, mamlakatimiz iqtisodiyotiga ham uzviy ta'sir qilib, ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish tarmoq va sohalarida bardavom islohotlarni amalga oshirishni taqozo etmoqda. Xususan, bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan qabul qilingan "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi ikkinchi bo'lim uchinchi bandida "...korxonalar tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlar va xizmatlarni Internet jahon axborot tarmog'i orqali sotish bozorlarini kengaytirish"[1] kabi vazifa belgilab berilgani davlatimiz tarmoq va sohalarida yaratiladigan moddiy va nomoddiy tovar, mahsulot va xizmatlarni xalqaro bozorlarga eksport qilishni raqamlashtirish orqali amalga oshirishimiz zaruratini ko'rsatmoqda.

Albatta, xalqaro bozorlarga eksport qilish jarayoni mashaqqatli ish bo'lib, qattiq raqobat muhitida amalga oshirilishi bilan ham ajralib turadi. Buning tez va oson samarali yechimi sifatida Internet jahon axborot tarmog'i orqali sotishni raqamli komponentlar orqali amalga oshirish mumkin bo'ladi. Bunda "buy-side" va "sell-side" tizimlari o'zining intensivligi, sotuv jarayonini aniq va ishonchli amalga oshirish, vaqtni tejash kabi ijobiy xususiyatlari bilan ajralib turmoqda. Shunday ekan, biz elektron tijorat faoliyatida "buy-side" va "sell-side" tizimlari, moliya institutlari va investitsiya kompaniyalarining faoliyatida ushbu texnologiyadan foydalanishimiz orqali natijadorlikka erishishimiz mumkin.

Mamlakatimizda amalga oshiriladigan islohotlarning asosiy maqsadi sifatida iqtisodiyotimizda o'sish sur'atini oshirish, aholi turmush darajasini yaxshilash, ijtimoiy himoyalash tizimini yanada takomillashtirish, ta'lim-tarbiya, ma'naviyat va ma'rifatni rivojlantirish orqali jahonda yetakchi bo'lgan mamlakatlar qatoriga chiqishga qaratilganligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Zero, "O'zbekiston – 2030" strategiyasida "...barqaror iqtisodiy o'sish orqali daromadi o'rtachadan yuqori bo'lgan davlatlar qatoridan o'rin olish" [2] strategik g'oyasi belgilab berilganligi va ushbu g'oyaning amaliy natijasini ko'rsatish uchun ham elektron tijorat faoliyatida "buy-side" va "sell-side" tizimlarini mamlakatimiz moliya, bank, savdo, qimmatli qog'ozlar bozorida tatbiq etish, faoliyatini shakllantirish va takomillashtirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri bo'lib qolmoqda.

tirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri bo'lib qolmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili.

Elektron tijoratda "buy-side" hamda "sell-side" tizimlarining o'rni va ahamiyatini tadqiq etishda jahonda va mamlakatimizda bir qator olimlar tadqiqotlar olib borgan bo'lib, ularning asosiy e'tiborlari savdo jarayonini raqamlashtirish, uning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirishga qaratilgan. Xususan:

R.H.Ayupov, G.R.Boltaboyevaning "Raqamli iqtisodiyot asoslari" nomli darsligida zamonaviy elektron tijorat hamda raqamli iqtisodiyotning asosi bo'lgan muammolar bilan bog'liq masalalar, raqamli iqtisodiyotga o'tish mexanizmi, elektron tijorat va elektron biznesning bir qancha samarali biznes modellari haqida ko'plab qimmatli ma'lumotlar berilgan [4].

Q.J.Mirzayev, S.B.Boyoqulov, B.Q.Janzakovning "Raqamli iqtisodiyot" nomli o'quv qo'llanmasida raqamli iqtisodiyot va uning rivojlanishi bilan bog'liq texnologiyalar haqida umumiy tushuncha berilgan, boshqaruvning yangi obyektlari platformalar va biznes ekotizimlari, elektron savdoni amalga oshirish yo'llari, biznesni boshqarishning yangi tamoyillari tavsiflangan, elektron biznes va elektron tijoratni boshqarishning nazariy tamoyillari raqamli evolyutsiya ta'siri ostida biznes modellarini o'zgartirish nuqtayi nazaridan keltirilgan. Shuningdek, xizmat ko'rsatish sohasini raqamlashtirish bo'yicha ustuvor yo'nalishlar keltirilgan [5].

Vipin Jain, Bindoo Malviya, Satyendra Aryaning "An Overview of Electronic Commerce (e-Commerce)" nomli ilmiy maqolasida jahon iqtisodiyotida globallashtirish davrida barcha kompaniyalar o'z faoliyatini raqamli texnologiyalar asosida tashkil etish jarayoniga o'tib borishi, onlayn texnologiyalar orqali axborotga asoslangan operatsiyalarni amalga oshirishi natijasida biznes yuritish munosabatlaridagi o'zgarishlar haqida fikr va mulohazalari keltirilgan. Shuningdek, tadqiqotchilar tomonidan elektron tijoratning afzalliklari, kamchiliklari, shakllari haqida tadqiqotlar olib borilgan hamda elektron tijoratni rivojlantirish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan [6].

Andrew C. Call a, Nathan Y. Sharp b, Thomas D. Shohfning "Which "buy-side" institutions participate in public earnings conference calls? Implications for capital markets and "sell-side" coverage" nomli ilmiy maqolasida tadqiqotchilar tomonidan elektron tijorat yuritishda "buy-side" va "sell-side" tizimlarining ishlash jarayonida iste'molchi va sotuvchilar o'rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarida so'rovnoma tadqiqot-

lari olib borilib, tahlillardan kerakli xulosalar qabul qilingan [7].

Dachen Sheng, and Heather Montgomeryning "What Triggers Corporate Site Visits, and Do Investors Care? A Comparison of Buy-Side and Sell-Side Analyst Site Visits in China" nomli ilmiy maqolasida tadqiqotchilar tomonidan biznes yuritish jarayonida moliyaviy tahlillarni amalga oshirish, investitsiyalarni jalb qilishda hamda "Binomiy" hisoblash modelidan foydalangan holda sotib olish va sotish tizimlarining samarali ishlash mexanizmlari keltirib o'tilgan. Shuningdek, tadqiqotchilar elektron tijoratni rivojlantirish bo'yicha taklif va tavsiyalar keltirib o'tishgan [8].

S.N.Xamrayevaning "O'zbekistonda elektron savdo va elektron tijoratni rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari" nomli ilmiy maqolasida O'zbekistonda elektron tijorat va elektron savdoni rivojlantirish muammolari va xususiyatlari o'rganilgan. Rivojlangan davlatlar va O'zbekistonda elektron tijorat va elektron savdoning rivojlanish ko'rsatkichlarini qiyosiy tahlil qilish asosida xulosa va takliflar ishlab chiqilgan [9].

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur maqola mavzusini tadqiq qilishda xorijiy mamlakatlar elektron savdoni amaliyotda qo'llash jarayonlarida algoritimli hisoblash orqali "buy-side", "sell-side" tizimining ishlash holati va uning samarasi tahlili hamda analitik tahlil usullaridan foydalangan holda elektron savdoni to'g'ri baholash, analiz-sintez usuli, statistik tahlil, ekspert baholash usullaridan foydalanilgan holda raqamli iqtisodiyotga o'tish sharoitida elektron savdoni mamlakatimizda rivojlantirish bo'yicha fikr va xulosalar shakllantirildi.

Tahlil va natijalar. Xalqaro ekspertlarning olib borgan tahlillariga ko'ra, Xitoyning Alibaba chakana savdo guruhi 2022-yilda 700 milliard dollardan ortiq onlayn savdoga ega bo'lgan dunyodagi eng yirik elektron tijorat chakana savdo tarmog'idir. Biroq Sietlda joylashgan Amazon elektron tijorat giganti 2027-yil uchun taxminiy sotuvlar bo'yicha Alibabadan o'zib ketishi kutilmoqda, ya'ni Amazon onlayn savdodan 1,2 trillion dollardan ko'proq daromad olishi bashorat qilinmoqda [18]. Raqamli iqtisodiyot tadqiqotlari markazi olib borgan tahliliy o'rganishlarga qaraganda, so'nggi yillarda O'zbekistonda elektron tijorat raqamli iqtisodiyotning asosiy elementlaridan biriga aylandi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, O'zbekistonda elektron tijorat va chakana savdo hajmi barqaror o'sib bormoqda. Xususan, 2022-yilda elektron tijorat savdolari hajmi 2021-yilga nisbatan 1,8 barobar oshib, 10 886,8 mlrd. so'mdan ortiqni tashkil etgan. Bu umumiy chakana savdo hajmining 4 foizdan ortig'iga tengdir [17].

Mamlakatimizda elektron savdoni rivojlantirish bo'yicha imkoniyatlarimizdan kelib chiqib, bu ko'rsatkichlarni yanada oshirish imkoniyatimiz mavjud.

Mamlakatimizda elektron tijoratning rivojlanishi bir qator bosqichlarni qamrab oladi. Bu davrlarda elektron tijorat infratuzilmasi va uning normativ-huquqiy bazasini shakllantirish, tizimda faoliyat ko'rsatyotgan kadrlarning malaka darajasini oshirish hamda bosqichma-bosqich elektron tijoratni rivojlantirishga qaratilgan maqsadlar amalga oshirilgan. Xususan, mamlakatimizda elektron tijoratning rivojlanish bosqichlarini shartli ravishda uch bosqichga bo'lishimiz mumkin. Birinchi bosqich 2005-2010-yillarni o'z ichiga olib, bunda, asosan, elektron tijorat infratuzilmasini rivojlanish bosqichi deyishimiz mumkin. Uning qonunchilik bazasi, faoliyat ko'rsatish uchun texnik ta'minoti, dasturiy mahsulotlarni shakllantirish va mavjudlarini takomillashtirish kabi ishlar amalga oshirilgan. Shuningdek, soha faoliyatida faoliyat ko'rsatyotgan ishchi va xodimlarning malakasini oshirish vazifalari amaliyotga tatbiq etilgan. Ikkinchi bosqich 2011-2016-yillarni qamrab olib, elektron tijoratning turli shakllarini joriy etish ishlari amalga oshirilgan. Bunda elektron hukumat, tashkilotlar o'rtasida hujjat va ma'lumotlar ayirboshlash, tranzaksiya jarayonlarini yuritish, ma'lumotlar bazasini shakllantirish, normativ hujjatlarni ishlab chiqish va takomillashtirish kabi ustuvor vazifalar bajarilgan. 2011-2016-yillarda elektron tijoratning kapitallashuvi ikki barobarga oshganligi bu bosqichda bir qator ijobiy ishlar qilinganligini ko'rsatadi. Uchunchi bosqich 2017-yildan hozirgacha bo'lgan davr hisoblanib, elektron hukumat xizmat ko'rsatish xizmatlari sonining ko'payishi, bank xizmatlarini raqamlashtirish, raqamli ta'lim tizimi, sog'liqni saqlash, soliq hisobotlarini yuritish, sud-huquq tizimini raqamlashtirish, elektron tijorat platformalarini ishga tushirish, elektron tijorat to'g'risidagi qonunni qabul qilishi kabi muhim bo'lgan islohotlar amalga oshirildi. Shuningdek, birgina Yagona davlat interaktiv xizmat ko'rsatishda xizmatlar turining 350 taga yetkazilganligi ham elektron tijoratni rivojlantirishda bir qator ishlar amalga oshirilganligini ham ko'rsatib bermoqda [19]. Shuningdek, so'nggi vaqtlarda ham mamlakatimizning asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlarida ham elektron tijoratning ulushi ortganligi ham ko'rishimiz mumkin (1-jadval).

Yuqorida keltirilgan besh yillik jadval ma'lumotlaridan shuni xulosa qilishimiz mumkinki, AKT sohasida xizmatlarni eksport qilishi o'sish tendensiyalariga ega ekanligini ko'rishimiz mumkin.

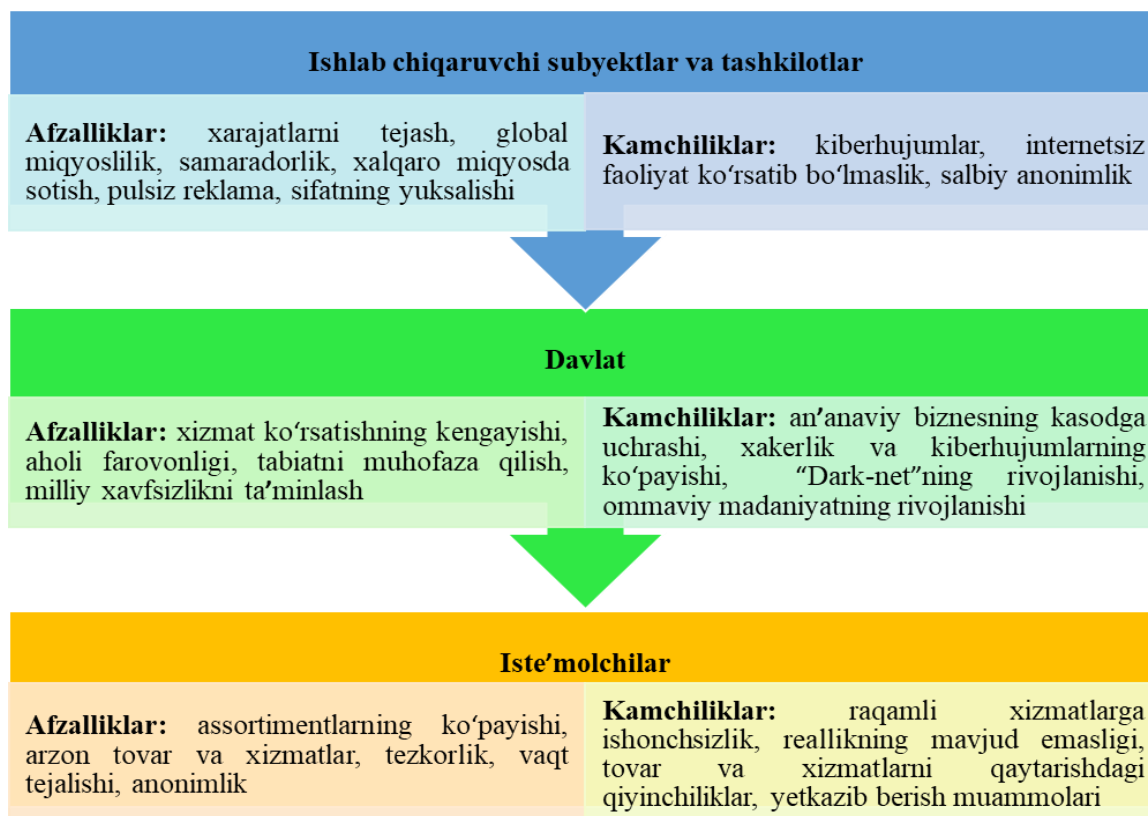
O'zbekiston Respublikasi AKT xizmatlari eksporti (ming AQSh doll.) [18]

№	Nomi	2018-yil	2019-yil	2020-yil	2021-yil	2022-yil
1.	Telekommunikatsiya xizmatlari	150 592,7	156 677,1	151 749,6	156 156,3	180 491,3
2.	Kompyuter dasturlash xizmatlari	806,1	701,0	5 798,6	4 778,2	56 426,5
3.	Boshqa kompyuter xizmatlari	6 229,2	8 044,2	8 313,6	7 539,1	40 495,4
4.	Axborot agentligi xizmatlari	-	85,3	-	-	-
5.	Boshqa axborot xizmatlari	2 057,3	1 988,8	3 648,9	12 265,7	28 385,0

Bu yerda eng ko'p eksport qilingan xizmat sifatida telekommunikatsiya xizmatlarining ulushi 2018-yilda 150592,7 ming AQSh dollarini tashkil etgan bo'lsa, 2022-yilga kelib bu ko'rsatkich 180491,3 ming AQSh dollarini tashkil etgan. Eng kam eksport qilingan xizmatlar tarkibiga axborot agentligi xizmatlari kirib, uning eksport ulushi faqatgina 2019-yilda 85,3 ming AQSh dollarini tashkil etgan, qolgan davrlarda bu xizmat turi eksport qilinmaganligini ko'rishimiz mumkin. Bundan shunday xulosa qilishimiz mumkinki, mamlakatimizda axborot agentligi xizmatlari eksport qilinmayotganligini anglatadi. Buning asosiy sabablari sifatida xalqaro miqyosda ushbu xizmat yetkazib beruvchi raqobatchilarda rivojlanish sur'atlarining oshganligi bilan ham izohlashimiz mumkin. Umuman olib qaralganda, mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotning ulushi 2,2 foizga teng bo'lib, soha faoliyatidagi mavjud imkoniyat va resurslarimizni inobatga olgan holda yanada rivojlantirishimiz mumkin.

Buning uchun elektron tijoratda xalqaro miqyosda ommaviy qo'llanilib kelinayotgan "buy-side" va "sell-side" tizimlarini davlatimizda faoliyat ko'rsatayotgan elektron tijorat platformalarida, davlat miqyosida, moliyaviy sohada hamda investitsiya jalb qilish jarayonlarida tatbiq etish orqali elektron tijoratni yanada rivojlantirishimiz mumkin.

Mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotga o'tish sharoitida belgilab berilgan islohotlarning asosiy mazmuni iqtisodiy o'sishga erishish, aholi turmush farovonligini ta'minlash, korrupsiyaning oldini olish, demokratik barqaror davlatni shakllantirishga qaratilgan. Shu maqsadda yurtimizda elektron tijoratni rivojlantirish bo'yicha qarorlar, farmonlar, qonun hamda strategik dasturlar ishlab chiqilib, hayotga tatbiq etilmoqda. Shu nuqtayi nazardan biz hozirda elektron tijoratning jamiyatimizda salbiy va ijobiy ta'sir qilish darajasini o'rganishimiz orqali yuzaga keladigan muammolarni bartaraf etishimiz, ijobiy xususiyatlarini yanada boyitishimiz mumkin (1-rasm).

1-rasm. Jamiyatga elektron tijoratning ijobiy va salbiy ta'siri [16]

Elektron tijorat raqamli, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida aholi, tadbirkorlar, tashkilotlar va davlat o'rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning majmuyi bo'lib, har bir subyekti eng samarali manfaat ko'rish maqsadiga qaratilgan faoliyat ko'rsatish hisoblanadi.

Hozirgi vaqtda elektron tijoratni rivojlantirish bo'yicha mamlakatimizda bir qator institutsional islohotlar amalga oshirilmoqda va bu, albatta, o'z samarasini bermoqda. Ammo aholi va sotuvchi o'rtasida savdo jarayonlarini amalga oshirishda bir qator to'siqlar vujudga kelmoqda. Bular:

- aholining IT texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmasining yetishmasligi;
- iste'molchilarning raqamli savdo jarayoniga ishonchsizligi;
- internet infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi;
- sotilgan tovar va xizmatlarning yetkazib berishda kechikishi, ba'zida yetib kelmasligi;
- internet firibgarlik;
- tovar, xizmat, mahsulotning mijozlarga yetib kelganda, reklamada keltirilgandek xususiyatlarning yo'qligi [7];
- elektron savdo platformasini yaratishda mutaxassislarining yetishmasligi kabi muammolar yurtimizda elektron savdoning rivojiga to'siq bo'lmoqda.

Bunday muammolarni hal qilishning yechimlaridan biri sifatida elektron savdo rivojlangan xorij mamlakatlarida samarali faoliyat ko'rsatib kelayotgan "buy-side" (sotib olish tomoni) va "sell-side" (sotish tomoni) tizimini mamlakatimizda joriy etish muammoning yechimi sifatida ko'rishimiz mumkin. "By-side" tizimi qimmatbaho ma'lumotlar analizi, strategik investitsiyalar va moliyaviy portfellarini boshqarish jarayonlarini o'z ichiga olib, investitsiya fondlarini ifodalovchi tizimlarni ifodalaydi. Uning yana bir asosiy maqsadlaridan biri investorlar uchun eng yaxshi moliyaviy natijalarni olish va ularni portfelli boshqarishdan iborat. "Sell-side" tizimlari moliyaviy xizmatlar va savdo-sotiq jarayonlari boshqarmalari orqali kompaniyalarga xizmat ko'rsatadigan tizimlarni ifodalab, kompaniyalar uchun qimmatbaho moliyaviy maslahatlar, korporativ moliya xizmatlari, savdo ishlarini amalga oshirish va ijtimoiy korporativ mulohazalar bilan shug'ullanadi. Qolaversa, "sell-side" tizimlari, odatda, qimmatbaho bozorlar va istiqbollarni baholashda ham ishlaydi.

Shuningdek, bu tizimlar avtomatlashtirilgan algoritm ma'lumotlar analizi va texnologiyalar orqali moliyaviy bozorda samaradorlikni oshi-

rish uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda. Avtomatlashtirilgan usullar "buy-side" va "sell-side" tizimlari o'rtasidagi operatsiyalarni tezlashtirish, hatto vaqtini kamaytirish va moliyaviy natijalarni yaxshi boshqarishda muhim rol o'ynaydi. Bu tizimlar, moliyaviy bozorda yanada samarador va barqaror ishlash uchun tezkor hamda avtomatik qarorlar qabul qilishda yordam beradi [10].

Bundan tashqari "buy-side" va "sell-side" tizimlarining elektorn biznes, elektron tijorat va elektron savdo yuritish jarayonlarida ham o'zining ijobiy ta'siri, ishlash tezligi yuqoriligi bilan ajralib turadi. Masalan, "buy-side" va "sell-side" tizimlari elektron tijorat sohasida o'zlarining mahsulotlar, xizmatlar va savdo jarayoni vazifalarini bajarishda ahamiyatli rol o'ynaydi. Bunda savdo tijoratini optimallashtirish, moliyaviy boshqaruvni osonlashtirish va tijorat subyektlariga xizmat ko'rsatishda muhim bo'lgan asosiy elementlarni bajarishda ishtirok etadi.

Kanada davlatida bu tizimlar mijozlarga qulaylik yaratish, buyurtmalar vaqtida bajarilishni ta'minlash, savdo qilish jarayonlarini boshqarishda yordam bermoqda [12]. Bu tizimlar bozor tahlillarini takomillashtirish, statistik ma'lumotlarni ishlab chiqish, savdo va moliya mutaxassislariga ma'lumotlarni taqdim etishda qo'llaniladi. Bu tizimlar elektron tijoratdagi barcha tijorat boshqaruv jarayonlarini osonlashtirish, avtomatlashtirish va transparensiyani yuksaltirish maqsadida faol ishlatilib kelinmoqda [6].

Biz "buy-side" va "sell-side" tizimlarini qanday iqtisodiy samara berishini aniqlash maqsadida bozor tuzilmasi doirasida tadqiq etdik. Bunda bozor tuzilmasida ishlashini tushunish uchun bir nechta eksperimentlarni ko'rish maqsadga muvofiq. Xususan, "sell-side" (sotish tomoni) brokerlar va banklar, savdo boshqaruv tizimi orqali mijozlar bilan bog'lanib, ularning sotish buyurtmalarini qabul qilib, uni bajaradi. Ular savdogarlarga bozor tahlillari, moliyaviy yangiliklar va qo'shimcha ma'lumotlar orqali qaror qabul qilishda yordam berishi kabi xususiyatlarini ko'rsatmoqda. Raqamli savdo jarayonlarida "buy-side" tizimlari o'z mijozlarining moliyaviy portfellarini boshqarish, ularga maslahatlar berish va mijoz investitsiyalari boshqaruvini osonlashtirishda ko'mak berishi bilan ajralib turadi. Shuningdek, "buy-side" va "sell-side" tizimlari bozor tuzilmasida samarali va o'zaro bog'liqlikda ishlashi bilan ajralib turadi (2-rasm).

Yuqorida keltirilgan birinchi va ikkinchi rasmlar "buy-side" tizimining asosiy faoliyatlarini ifodalaydi.

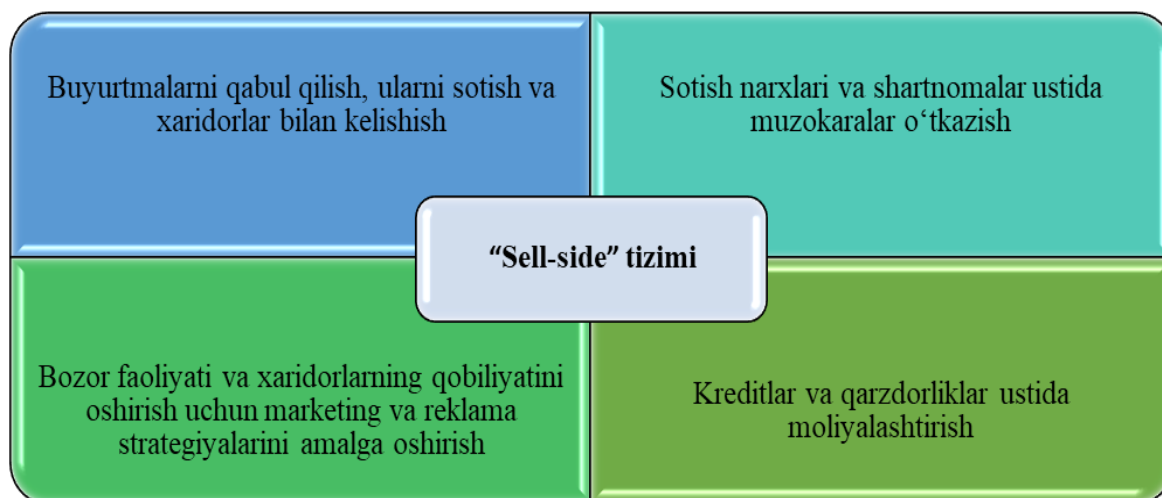

2-rasm. “Buy-side” tizimining bozor tuzilmasidagi ishlash xususiyatlari [16]

“Buy-side” tizimi sotib olishni maqsad qilib, o‘z vaqtida ma’lumotlarni olish va investitsiyalarni boshqarishga qaratilgan bo‘lib, hatto tadbirkorlarga moliyalashtirish uchun vositalarni tanlash bilan shug‘ullanadi. Birgina “buy-side” tizimining “xaridorlarning ma’lumotlarini vaqtida olish, xaridorlarning davr-lavhalari va talablarini tahlil qilish” xususiyati elektron tijoratning rivojida

muhim ahamiyat kasb etishini ko‘rishimiz mumkin.

Shuningdek, “sell-side” tizimi ham o‘ziga xos iqtisodiy xususiyatlarga ega bo‘lib, tizim elektron savdoni yuritishda ahamiyati, mijozlarga xizmat ko‘rsatishning tezligi, aniqligi bilan ham ajralib turadi (3-rasm).

3-rasm. “Sell-side” tizimining bozor tuzilmasidagi ishlash xususiyatlari [16]

2-rasmda “Sell-side” tizimi, asosan, tovar va xizmatlarni sotishni maqsad qilib, o‘z vaqtida sotish, buyurtmalar qabul qilish, narx siyosati va shartnomalar ustida muzokaralar o‘tkazish hamda bozor faoliyatini oshirish uchun marketing strategiyalarini amalga oshirish bilan shug‘ullanadi.

Rasm ma’lumotlari tahlilidan shuni ta’kidlashimiz mumkinki, “buy-side” va “sell-side” tizimlarining bozor tuzilmasida ta’sir qilish xususiyatlari mavjudligini ko‘rishimiz mumkin va bu quyidagilardan iborat:

Birinchi, “buy-side” tizimlari omonatlar va investitsiyalar bilan bozor tuzilmalari ustidan nazoratni ta’minlash, katta miqdordagi mablag‘lar olish, omonatlarni sotib olish yoki boshqa investitsiyalarni amalga oshirish, “sell-side” tizimlari esa omonatlarni sotish va bozorlarni faollashtirish uchun marketing va sotish strategiyalarini o‘rganish va xulosalar berishdan iborat [9].

Ikkinchi, “buy-side” va “sell-side” tizimlari bozorda analiz tadqiqotlarini olib boradi. Bozorda “buy-side” tizimlari bozorni tahlil qilish orqali xaridorlarning talablarini tahlil qiladi va shuningdek, bozor tendensiyalarini hamda rivoj-

lanishlarini aniqlab chiqadi. “Sell-side” tizimlari esa sotish strategiyalarini shakllantirish uchun xaridorlarning davr xarajatlari va so‘rovlarini o‘rganib chiqadi.

Uchinchidan, “buy-side” va “sell-side” tizimlari ma‘lumot almashish ishlarini olib boradi. Bunda “buy-side” tizimlari xaridorlarning moliyaviy vositalarini tadbirkorlar bilan tuzilgan shartnomalari bo‘yicha ma‘lumotlarini vaqtida berib borishi, “sell-side” tizimlari esa sotib olishni oshirish uchun xaridorlarga bozor bilan bog‘liq ma‘lumotlarni taqdim etishi mumkin.

To‘rtinchidan, “buy-side” va “sell-side” tizimlari investitsiyalar va moliyaviy kapitallashtirishni rejalashtirishi mumkin. Bu jarayonda “buy-side” tizimlari moliyaviy omonatlarni boshqarish, investitsiyalarni rivojlantirish va xaridorlarning ma‘lumotlarini o‘rganish orqali bozorlarda moliyaviy ta‘sir ko‘rsatishni, “sell-side” tizimlari esa tadbirkorlarga bozor sharhlarini taklif qilish, moliyaviy strategiyalarni maslahat berish kabi iqtisodiy xususiyatlarni amalga oshiradi.

“Buy-side” va “sell-side” tizimlarining savdo qilish jarayoni samarali bo‘lib, uni to‘laqonli anglashimiz uchun uning ishlash algoritmlarini tadqiq e‘tishimiz orqali mohiyatan tushinishimiz mumkin. “Buy-side” tizimlarining savdo algoritmlari funksiyalaridan biri savdo buyurtmalarini avtomatlashtirish bo‘lib, “buy-side” tizimlari ma‘lumotlar tahlilini avtomatlashtiradi. Bu algoritmlar bozor analizi, xaridorlarga asoslangan savdo algoritmlari orqali sotib olish talablari, vaqtincha cheklovlar va riskni baholashni o‘z ichiga oladigan raqamli ko‘rinishga ega bo‘ladi [8]. Shuningdek, “sell-side” tizimlari savdo algoritmlari xaridorlardan kelgan savdo buyurtmalarini tahlil qilib, ularning davr-xarajatlari va talablarni aniqlash hamda narx strategiyasi algoritmlaridan foydalangan holda narxni aniqlash ishlarini bajaradi. Bu jarayonlarda “buy-side” va “sell-side” tizimlari avtomatik ravishda savdo operatsiyalarini amalga oshirish va moliyalashtirishga yordam beradi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, raqamli iqtisodiyotga o‘tish sharoitida mamlakatimiz elektron tijoratida “buy-side” va “sell-side” tizimlarini tatbiq etish orqali moliyaviy tizimlarda investitsiyalarni boshqarish va savdo-qilish faoliyatini boshqarish uchun muhim bo‘lgan komponentlardan biri bo‘lib, “buy-side” tizimlari moliyaviy institutlar (fondlar, pensiya fondlari, investitsiya kompaniyalari) tomonidan qo‘llanilishi maqsadga muvofiq. “Buy-side” tizimining asosiy jihatlaridan biri sifatida moliyaviy barqarorlikni ta‘minlash, daromad olish, investitsiya kiritish va yo‘naltirish jarayonlarini nazorat qilish hamda boshqarishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu

tizimlar xaridorlar uchun samarali kapitallarni yo‘naltirish, risklarni baholash va boshqarish, xaridorlarga xizmat ko‘rsatishda yordam berish uchun ma‘lumotlar taqdim qilib, uni tahlil qilgan holda raqamlashtirilgan tizimlarni o‘z ichiga oladi. “Sell-side” tizimlari savdo-sotiq qiladigan (brokerlar, banklar) tomonidan ishlatilib, sifatli xizmat ko‘rsatish, savdo-sotiq ishlarini samarali tashkil etishdan iboratdir.

Raqamli iqtisodiyotga o‘tish sharoitida elektron tijoratda “buy-side” va “sell-side” tizimlari savdo jarayonlarini amalga oshirish, boshqarish, avtomatlashtirish, samarali moliyalash va savdo operatsiyalarini tezlashtirish uchun biz quyidagi taklif va tavsiyalarni taklif etdik:

birinchidan, elektron tijoratni rivojlantirish maqsadida “buy-side” va “sell-side” tizimlaridan foydalangan holda mijoz va sotuvchi o‘rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar samaradorligini oshirish hamda investitsiyalarni jalb qilishda foydalanish;

ikkinchidan “buy-side” va “sell-side” tizimlarini elektron tijoratda joriy etishda algoritm dasturlarini qo‘llash strategiyasini ishlab chiqish va elektron savdo jarayonini tashkil etish maqsadlariga tatbiq etish;

uchinchidan, “buy-side” va “sell-side” tizimlarini elektron tijoratga joriy etish, uning intensivligini ta‘minlash, 24/7 rejimida ishlash mexanizmini takomillashtirishimizda sun‘iy intellekt texnologiyasidan keng foydalanish;

to‘rtinchidan, elektron tijoratni rivojlantirish bosqichida iste‘molchi uchun foydalanish qulay, oson va ishlash mexanizmi sodda ko‘rinishga ega bo‘lgan savdo platformalaridan foydalanishimiz, savdo operatsiyalarini amalga oshirish hamda xaridorlarga qulayliklar yaratish tizimini shakllantirish;

beshinchidan, elektron tijoratda savdo-sotiq jarayonlarini nazorat qilish, boshqarish va sifatli xizmat ko‘rsatishda “buy-side” va “sell-side” tizimlaridan foydalanishimiz va elektron savdo platformasini takomillashtirish;

oltinchidan, mamlakatimizda elektron tijoratni yanada rivojlantirish maqsadida raqamli texnologiyalar, dasturlarni keng miqyosda ishlab chiqish, import bo‘ladigan texnika-texnologiyalarga bojxona, soliq imtiyozlari berish, dasturchilar yetishtirib chiqish tizimini yanada takomillashtirishimiz, aholining elektron platformalardan foydalanish ko‘nikmasini oshirish, platforma faoliyatidagi xodimlarni raqamli iqtisodiyot rivojlangan mamlakatlarda o‘qitish, malakasini oshirish va ishlash mexanizmini ishlab chiqish elektron tijorat faoliyatini yuksaltirishga xizmat qiladi.

Yuqorida keltirilgan taklif va tavsiyalar mamlakatimizda elektron biznes, elektron tijorat va elektron savdoni rivojlantirish, savdo-sotiq jaryonlari shaffofligini ta'minlash, ko'rsatiladigan xizmatlar hajmining ortishi, sifati yuksalishi, xarajatlarning kamayishi va elektron tijoratning

YaIMda ulushining ortishiga xizmat qiladi. Shuningdek, aholi turmush farovonligi, korrupsiya, yashirin iqtisodiyot ta'sirining kamayishiga xizmat qiladi. Bu esa mamlakatimizda elektron tijoratning rivojlanishida muhim omillardan biri hisoblanadi.

Manba va foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining Qonuni, O'RQ-792-son, 29.09.2022. Elektron tijorat to'g'risida.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning "Elektron tijoratni jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3724-sonli qarori. Toshkent sh., 2018-yil 14-may. www.lex.uz
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning "Raqamli O'zbekiston - 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6079-sonli farmoni. Toshkent sh., 2020-yil 5-oktabr. www.lex.uz
4. Ayupov R.H., Boltaboyeva G.R. Raqamli iqtisodiyot asoslari. Darslik. - T.: TMI, 2020-y, 125 bet.
5. Мурзаев Қ.Ж., Бобоқулов С.Б., Жанзаков Б.Қ. Рақамли иқтисодиёт. Ўқув қўлланма. - Самарқанд.: СамИЦИ, "СТАР-SEL" МЧЖ. Науриёт матбаа бўлими, 2022 й. - 86 бет.
6. Vipin Jain, Bindoo Malviya, Satyendra Arya. An Overview of Electronic Commerce (e-Commerce). *Journal of Contemporary Issues in Business and Government* Vol. 27, No. 3, 2021 <https://cibg.org.au/>
7. Andrew C. Call a, Nathan Y. Sharp b, Thomas D. Shohf. Which buy-side institutions participate in public earnings conference calls? Implications for capital markets and sell-side coverage. *Journal of Corporate Finance*. Received 13 November 2019; Received in revised form 20 January 2021; Accepted 15 April 2021. <https://www.elsevier.com/locate/jcorpfin>
8. Dachen Sheng, and Heather Montgomery. What Triggers Corporate Site Visits, and Do Investors Care? A Comparison of Buy-Side and Sell-Side Analyst Site Visits in China. *International Journal Financial Stud.* 2023, 11, 16. <https://doi.org/10.3390/ijfs11010016> <https://www.mdpi.com/journal/ijfs>
9. Ядова Н.Е. Современное состояние мирового рынка электронной коммерции и перспективы его развития. // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Экономика. 2019. № 2. С. 116-125.
10. Xamrayeva S.N. O'zbekistonda elektron savdo va elektron tijoratni rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari. // *Innovatsion iqtisodiyot / Инновационная экономика / The Innovation Economy*. №1. 2023.
11. Do'stov S. va boshqalar. Raqamli iqtisodiyot sharoitida biznes va tadbirkorlikni rivojlantirishning dolzarb muammolari. <https://cyberleninka.ru/article/n/234>
12. Boboqulov S.B. et al. O'zbekistonda raqamli iqtisodiyoti sharoitida elektron biznesni rivojlantirish yo'llari. // *Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot*. 2023. T. 1. №. 10. 524-529-b.
13. Nizamov A.N., Yuldashev S.K., Jumayev A.X., Sharifov S.Sh., Boboqulov S.B. [Salary in the system of material incentives for workers of construction](#). // *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems*. 2020. T. 12. №. 7. P. 1925-1927.
14. Bobokulov S.B. Diversifying the service field under digitalization. // *American Journal of Interdisciplinary Research and Development*. 2022. V. 11. ISSN Online: 2771-8948. P. 218-224.
15. Bobokulov S.B. et al. Methods of increasing efficiency of the public utilities. // *International Journal on Economics, Finance and Sustainable Development*. 2019. V. 1. №. 1. P. 7-10.
16. Muallif tadqiqotlari asosida tuzilgan ishlanma.
17. <http://https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/raqamli-iqtisodiyot>
18. <https://www.statista.com/statistics/379046/worldwide-retail-e-commerce-sales/>
19. <https://daryo.uz/2023/09/26/ozbekistonda-elektron-tijorat-kecha-va-bugun>